

Promišljanje socijalizma iz rada

Radivoje Marinković

Fakultet političkih nauka, Beograd

Sažetak

Promišljanje socijalizma iz rada nastaje kao rezultat uvida u nemogućnost promišljanja društvenih odnosa iz kategorije vlasništva. I društveno se vlasništvo realizira tek kroz rad, a zajedništvo postaje zajedništvom po radu. Takav pristup omogućuje prodiranje ispod razine pojava do razine temeljnih problema ustrojstva i organizacije socijalističkog društva. Autor osobito ukazuje na nekoliko takvih problema: na uvjete u kojima rad postaje mjerilom ponašanja i osnovom zajedništva; na problem dohotka i potrebu kritičkoga suočavanja s načinom i oblicima njegova određenja i realiziranja u našim uvjetima; na obnavljanje pitanja zrelosti uvjeta za proletersku revoluciju u okolnostima određenoga empirijskog modela samoupravljanja; na problem javnosti itd.

1. O pristupu

Početak rasprave samo potvrđuje staru istinu da se jedna knjiga može različito čitati i doživljavati, što je uslovljeno obrazovanjem, vrednosnom orijentacijom i ukupnim iskustvom onoga koji čita. Ako se Miriću hoće zameriti da, već na početku svoje analize, nije fiksirao sasvim određen sistem polaznih pretpostavki koje bi se kasnije, jedna po jedna i kao sistem, raščlanjivale i na kraju izvodili neki zaključci, onda mislim da takva zamerka ne stoji. Zašto? Zato što Mirić, bar se meni tako čini, takav pristup hotimično izbegava i orijentiše se na *probleme* koje smatra značajnim i otvorenim, pa te probleme promišlja iz jednog posebnog ugla. Taj problemski pristup, kao otvoren, ne ograničava sebe unapred postavljenim pravilima i čvrsto fiksnim polaznim pretpostavkama već, podrazumevajući neke pretpostavke koje je autor usvojio, promišlja sam problem. U takvom promišljanju konkretnog problema, ekspliciraju se i određene pretpostavke.

Međutim, Mirićevom radu ne nedostaje ni jedna opšta polazna pretpostavka. Kod Mirića to je *rad*. On, idući za Marksom, ukupnu problematiku socijalizma promišlja iz kategorije rada. On to čini zbog toga što uvida da se kategorijom vlasništva ne mogu objasniti neki ključni odnosi

u društvu. Društveno vlasništvo, u smislu prava i društvenog odnosa, nije nešto što automatski obezbeđuje određene odnose, položaj ljudi i društvenih grupa. Ono svoju realizaciju doživljava tek kroz rad. Ako po osnovi vlasništva niko ne može imati neki posebni položaj i prava, onda je sasvim razumljivo da se taj položaj stiče radom i kroz rad. Rad postaje merilo po kojem se čovek može vrednovati u društvu i u odnosu prema drugim ljudima. Pošto se takav rad ne pokazuje samo kao neki opšti, apstraktni rad, već i kao konkretan rad pojedinaca i kolektiviteta, preko kojeg se oni povezuju sa drugim pojedincima i kolektivitetima, onda i zajedništvo poprima bitne karakteristike *zajedništva rada, u radu i po radu*. Takav rad, kao osnovu suštinski drugačijeg ljudskog zajedništva, Mirić uzima kao svoju osnovnu polaznu pretpostavku u promišljanju i analizi opšte problematike socijalizma, pa i njegovih postojećih empirijskih oblika, posebno našeg. Kako i sama analiza svedoči, takvo se polazište pokazalo kao veoma plodotvorno, jer je omogućilo prodor u najdublje slojeve samog bića socijalističkog društva i otkrilo čitav niz otvorenih problema koji ostaju, pri površnoj analizi, prekriveni slojevima svakodnevnih pojava i ideoloških maglina.

2. Šta nam ova analiza otkriva?

Polazeći od rada kao ključne kategorije, Mirić, sledeći Marksa, postavlja pitanje: u kojim se uslovima tako shvaćen rad može javiti kao osnovno merilo, pa i sama osnova suštinski drugačijeg zajedništva? U traženju odgovora na to pitanje, on prvo i iznova ukazuje na promene okolnosti koje nastaju uspostavljanjem društvenog vlasništva kao nevlasništva. Ako to vlasništvo menja okolnosti u tom smislu da nikome unapred ne garantuje neke posebne privilegije, položaj i prava, već se samo javlja kao opšta pretpostavka da se taj položaj i prava izbore radom i kroz rad, što je i osnovni smisao marksističkog stava: »svako prema sposobnostima, svakome prema radu«, onda to podrazumeva i niz drugih promena, od kojih je centralna ona koja se označava kao *uslovi* pod kojima se rad obavlja. Naime, da bi se sposobnost svakog pojedinca mogla realizovati u radu i meriti rezultatom rada, neophodno je da se rad tih pojedinaca i grupa obavlja pod istim uslovima. Tek kada su ti uslovi izjednačeni, i stvarna je pozicija živih učesnika ista. Startujući sa takvih pozicija oni su stavljeni u položaj da se dalje vrednuju po radu i rezultatu rada. Samo u takvim okolnostima postaje sigurno da rezultat njihovog rada nije ništa drugo već rezultat realizacije njihovih različitih sposobnosti-kreativnosti, količine, intenziteta. Samim tim, na čemu ne insistira eksplicitno, Mirić dovodi u pitanje svaki empirijski sistem, pa i naš, raspodele prema radu, ako pokazuje da mu nedostaje ta temeljna pretpostavka jednakih uslova. U situaciji različitih uslova, rad se kao opšte i konkretno merilo, ne može primeniti, niti se može pouzdano utvrditi i utvrđivati ona veličina koja bi bila čisti rezultat rada. U tom kontekstu, čak i kada Mirić na tome posebno ne insistira, pokazuje se da su naš sistem, posebni oblici, kao i osnovni kriteriji raspodele prema radu, ne-

što sasvim drugo, jer su im u osnovi veoma različiti uslovi u kojima pojedinci i kolektiviteti rade.

Iz takve analize rezultira njegovo kritičko suočavanje sa kategorijom dohotka i negativno određene prema njoj kao obliku koji bi trebao da ima isto značenje kao i raspodela prema rezultatima rada. Saglašavam se sa tim njegovim negativnim određenjem prema kategoriji dohotka, kako se ona u našem društvu poima i realno egzistira. Na kategoriji dohotka koji se realizuje preko tržišta, dakle u jednoj konkurentskoj borbi, uz primenu državnih mera kojima se jedni dovode u povoljniji položaj, što podrazumeva i nepovoljniji položaj drugih, nemoguće je uspostaviti jednu istinsku zajednicu rada. Čini se čak da to generira nove protivrečnosti i konflikte na kojima se održava i obnavlja zajednica iz računa, a pošto su računi različiti, zajednica rada ostaje da egzistira kao puka želja ili ideološka maglina.

Drugi krupan problem koji ova analiza otkriva tiče se našeg empirijskog modela samoupravljanja. Problem se ogleda u tome što se taj model nije iskristalisao i konstituisao iz rada, iz odnosa u biću društva, već je uspostavljen odozgo, kao forma putem koje bi trebalo izazvati radikalnu promenu u samim odnosima. Pošto se u tome ne uspeva, onda se ta formalna područjivost i autonomija segmenata često ispoljavaju kao negativna sloboda koja svoj izraz dobija u tendencijama stihije. Tu nas Mirić ispravno podseća na jedan Lenjinov stav koji upozorava na činjenicu da teror stihije nije nimalo bezazleniji od svakog drugog terora.¹ I zaista, ako se samoupravna autonomija pojedinih segmenata ispoljava kao njihovo samovoljno ponašanje i omogućava im nezavisno delovanje u međusobnim odnosima, onda je — bez obzira na to što se svako od njih posebno, ali za sebe, racionalno ponaša — neminovno njihovo sudaranje i sukobljavanje, koje čini da ukupni društveni razvitak izmiče ispod njihove zajedničke kontrole i poprima karakteristike stihijnosti. Ako se takva crta zapaža u empirijskim procesima, ona istovremeno nameće i potrebu kritičkog preispitivanja i samog modela i njegove realizacije. To utoliko pre, ukoliko smo svesni činjenice da se na nemoći takvog samoupravljanja reprodukuje i uspostavlja moć države i nekih otuđenih činilaca, kao što je tržište. Ta razmrvljenost stalno nam vraća državu kao jedino mogući oblik jedinstva društva. U tom se kontekstu nameće i pitanje samoupravljanja kao područjivanja. Naime, valja se zapitati, a to se ova analiza pita, da li je jedino mogući put područjivanja putem samoupravljanja onaj kojim se ono unosi spolja, ustupanjem i prenošenjem nekih funkcija ili ovlašćenja koja su dotle pripadala državi, ili se to područjivanje, kao suštinski novo jedinstvo, uspostavlja odozdo, iz rada, putem udruživanja proizvođača, i kao takvo predstavlja pozitivnu negaciju jedinstva koje oličava država? Mirić, što je dragocen doprinos ove knjige, nudi niz elemenata za jedan teorijski, a i praktički, koncept konstituisanja zajednice iz rada. Za razliku od građanskog društva, koje se kao zajednica rada uspostavlja na osnovama koje je postavio kapital, na kapital-odnosu, socijalistička republika rada uspostavlja se na osnovama društvenog vlasništva i raspodele prema radu.

Cela analiza, u svom kritičkom suočavanju sa deformacijama koje karakterišu postojeća socijalistička društva, obnavlja staro pitanje *zrelosti* uslova za proletersku revoluciju. Za obnavljanje tog pitanja postoje ozbiljni razlozi, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog toga da se potpuno ne shvate i objasne uzroci i priroda nekih pojava, za koje do sada nisu nađeni valjani odgovori. Kao što znamo, Marks je smatrao da će do socijalističkih revolucija doći u najrazvijenijim kapitalističkim društvima. Takvo predviđanje zasnovano je na svojim analizama istorijskog razvoja, koje su ukazale na neku vrstu zakonitosti razrešenja sukoba između proizvodnih snaga i produkcionih odnosa. Revolucija razrešava taj sukob na taj način što ruši određene produkcijske odnose, koji se javljaju kao prepreka daljem razvoju proizvodnih snaga, i uspostavljanjem novih odnosa otvara puteve njihovog daljeg nesmetanog razvoja. Ti sazreli uslovi podrazumevaju: razvijene proizvodne snage do granica koje su omogućivale produkcijski odnosi kapitalističkog društva; brojnu i samosvesnu radničku klasu, sposobnu da bude nosilac procesa revolucionarnih promena; formiranu i dobrim delom izivljenu naciju; razvijene oblike buržoasko-demokratije i sl. Time su, već u krilu starog društva, začeti elementi novog, pa se revolucija javlja kao zakonit razvojni momenat, koji se prvo manifestuje kao preuzimanje političke vlasti od strane radničke klase. Međutim, ako su ti uslovi razvijeni samo u rudimentarnom obliku, a radnička klasa, sticajem drugih okolnosti, uzme političku vlast, onda se u daljem revolucionarnom razvoju otvara druga vrsta problema. Tu, s ovu stranu političke revolucije, treba stvarati pretpostavke za socijalnu revoluciju. Potrebno je razviti proizvodne snage, stvoriti modernu radničku klasu, pa čak i stvarati nove nacije i omogućiti nacionalnu emancipaciju. Suočene sa činjenicom da u društvu, u njegovom biću, nema dovoljnih socijalnih energija za normalan tok revolucionarnih promena, relativno malobrojne revolucionarne snage briebegavaju političkim sredstvima i revolucionarnoj prinudi. Na tim osnovama izrasta moć partije, države i birokratije — uspostavlja se dominacija političke nadgradnje nad ekonomskom bazom. Ta se moć legitimise interesima radničke klase, ali sama radnička klasa, usled svoje malobrojnosti i nedostatka jasno izdiferencirane klasne svesti koja se formirala u dugotrajnim klasnim borbama sa klasom eksploatatora, ne može da prema toj moći uspostavi kritički odnos i stavi je pod svoju kontrolu. Usled toga događa se da se vlast, koja se legitimise kao vlast radničke klase, otuđuje od nje i nameće joj se kao ospoljena sila. Osnovni je problem u tome što nosioci te moći, čak i kada to svesno ne žele, mogu bitno da odstupe od istinskih radničko-klasnih interesa, jer ne poseduju onaj klasni instinkt kojim se karakteriše društveno biće radničke klase. To su objektivno-subjektivni preduslovi koji čine mogućom birokratsku kontrarevoluciju unutar revolucije. Na tu opasnost jasno su upozoravali klasici marksizma.

U vezi s tim, a to je problem koji se nameće čitanjem Miričeve knjige, postavlja se pitanje: da li se razvoj i promene što se zbivaju nakon političke revolucije, mogu ispravno razumeti ako se previđa činjenica tih nezrelih uslova? Čak se možemo zapitati i o tome da li se te promene, čak i u najširem smislu, mogu smestiti u okvire autentičnog marksis-

tičkog učenja o revolucionarnom preobražaju klasnog u besklasno društvo? Bilo kako bilo, čini se, da bi upravo u ovom kriznom trenutku i pokušaju spoznaje njegovih uzroka i karakteristika, morali imati na umu i taj moment. Ako ga ispuštamo, ostajemo lišeni neophodnog objašnjavajućeg faktora u svakom pokušaju kritičke, dakle marksističke analize uloge partije, države, specifičnosti našeg birokratizma i etatizma, a naročito zapadamo u teškoće u razjašnjavanju uzroka zbog kojih se formalno-institucionalna samoupravna područstvljenost ne uspostavlja i kao stvarni odnos. Ispuštanjem naznačenog momenta ostavljamo prostor za onu vrstu kontrarevolucionarne kritike koja hoće da porekne samoupravljanje kao mogućnost i njegovu sposobnost da, kao suštinski drugačija i humanija istorijska alternativa, pozitivno negira državu i druge oblike organizovanja društva i upravljanja zajedničkim i opštim poslovima. Druga vrsta rizika jeste iluzija da se sve može brzo ili odjednom samoupravno transformisati pa, pothranjivani takvom iluzijom, pribegavamo svojevrsnoj hiperprodukciji samoupravnih formi, očekujući da će te forme proizvesti i odgovarajuće odnose. Kada se to ne dogodi, onda se pribegava državnim intervencijama. Tako smo svedoci paradoksalne situacije da se, uz stalno širenje formalno-institucionalne samoupravne područstvljenosti, istovremeno obnavljaju, pa i jačaju, etatizam i moć birokratije. Time se stvara jedno maglovito stanje u kojem je teško raspoznati šta je šta. Naročito je opasno ako se unutar tog samoupravno kostimiranog mehanizma bezbedno skriva i obnavlja formalna i neformalna birokratska moć. Zbog toga se pridružujem Mirićevom stavu da se samoupravljanje, u meri u kojoj je to zaista moguće, konstituše iz rada. Da tamo gde se uspostavlja bude jedini i neprikosnoveni činilac regulisanja odnosa, umesto da se stalno dozira, delegira i receptira odozgo i da mu se država nameće kao negovateljica, koja će, što je i normalna uloga negovateljice, odgovajati to svoje dete prema uzorima i principima koje sama visoko vrednuje. Sa tim je povezano krupno pitanje, koje Mirić eksplicitno postavlja, da li se i u kojoj meri ta negovateljica može kritički postaviti prema samoj sebi, u tom smislu da shvati da dete raste i razvija se i da mu je potrebna i veća samostalnost, koja istovremeno znači i stalno smanjivanje uloge negovateljice? Kada to ističem, nemam na umu nekakvu apstraktnu državu, već ovu našu, sasvim konkretnu državu, sa birokratijom kao živim socijalnim nosiocem njenih funkcija. Taj živi nosilac upravo na takvoj ulozi države temelji svoj društveno-ekonomski položaj pa je, ako su Marksova tumačenja odnosa biće-svest tačna, teško pretpostaviti da se birokratija svojom svešću može radikalno odvojiti od svog bića i raditi protiv sebe time što bi sebe činila izlišnom razvijajući samoupravljanje. Na toj liniji otvara se niz krupnih problema u vezi sa ulogom države u funkciji zaštitnika samoupravljanja. Navlačenje maske zaštitnika može da uspava našu kritičku svest u odnosu i na ono ispoljavanje države koje radi protiv samoupravljanja, ograničavajući ga i tamo gde bi ono bilo istinski moguće. To utoliko pre i lakše ukoliko se i u samim formalnim oblicima mešaju državno i samoupravno, pa se jedna te ista tela i organi legitimišu i kao organi državne vlasti i kao samouprav-

ni. To srastanje može da ima dalekosežne nepoželjne posledice, ali je naročito vidljivo da je u takvoj srastlosti teško razlučiti ko je i u kojoj meri odgovoran za nepoželjne posledice. Verovatno i tu treba tražiti odgovor na našu zagonetku neodgovornog ponašanja i teškoća da se uspostavi jedan efikasan sistem odgovornosti. Naročito je opasno kada se ta pojava vezuje za samoupravljanje, a gledano formalnogički, obično tako i ispada, jer mi, sebi i drugima, stalno govorimo da smo samoupravno društvo. To nas često dovodi u paradoksalnu situaciju da ne znamo na koga da adresiramo pitanja o odgovornosti jer, ako smo svi samoupravljači, onda smo svi podjednako i odgovorni, ali niko konkretno.

Imajući to u vidu, smatram da u sadašnjem kritičkom suočavanju sa kriznim pojavama u našem društvu ne treba da zaobiđemo ni preispitivanje fundamentalnih ekonomskih odnosa, kao ni ustavnih rešenja. U tom je pogledu naročito značajno raščistiti niz nejasnoća na liniji država — samoupravljanje i doći do jasnih spoznaja o karakteru protivrečnosti koje se ne mogu prevladavati bez države, što znači da joj tu treba odrediti jasnu ulogu i osloboditi se iluzije da se može bez nje. Bez određivanja te uloge, državu ne možemo učiniti odgovornom za ono što treba da čini a ne čini, kao ni za ono što čini a ne treba da čini. To isto važi i za samoupravljanje. Mi moramo mnogo pouzdanije znati danas, i u svakom narednom trenutku, koje su to sfere i odnosi gde samoupravljanje može biti neprikosnoveni činilac i kako će iz te osvojene pozicije dalje osvajati. Samo tako će ono biti u šansi da pokaže svoju revolucionarnu vitalnost. Bez toga, doziranjem, receptiranjem i ograničavanjem spolja, ne možemo znati njegove prave potencije kao činioca revolucionarnih promena.

Tek nam predstoji zadatak da, bar na teorijskom planu, promislimo taj naš eklektički sistem, koji nastaje iz spoja elemenata države, samoupravljanja i tržišne ekonomije. Često se čuje da je to istorijski hibrid, što bi značilo da je on rezultirao iz spoja i ukrštanja najboljih osobina tri naznačena sistema. Bilo bi dobro kada bi bilo tako, ali mnoga krizna stanja, pa i ovo sadašnje, ne idu u prilog takvoj tezi. Imam osećaj da se ne radi o hibridu, već o prilično mehaničkom, dakle eklektičkom, kombinovanju, koje u procesima ne ostaje samo mehaničko, već se dijalektički prožima i proizvodi određena stanja i odnose čiju je pravu suštinu teško objasniti. U tom stanju-kretanju, bar kad se opservira njegov površinski sloj, uočljiv je jedan trend koji se ciklički ponavlja, a ogleda se u tome da se sa formalnim širenjem samoupravljanja, pa i tržišta, generiraju i zaoštavaju neke suprotnosti i krize, koje se onda rešavaju intervencijom države. Vezivanjem tih poremećaja za samoupravljanje ispada: što više samoupravljanja, to više kriza koje ono nije sposobno da prevlada, pa se, kao jedino efikasan činilac, javlja država. Nije se teško dovesti kakvi se zaključci odatle mogu izvesti. Međutim, kada se taj površinski sloj, ta formalna samoupravna glazura, raščepka i krene prema dubinskim slojevima, a to je veliki zadatak naše marksističke nauke, lako se utvrdi da to propisano i spolja determinisano samoupravljanje, nikada i nije došlo u poziciju da bude ključni regulator odnosa, a samim tim ni generator krize. Ta dubinska analiza dovodi do jedne birokratsko-etatis-

tičke moći koja je bila, a i danas je, ključna socijalna sila u modeliranju odnosa i oblika, pa i samog samoupravljanja. U suočavanju sa tom činjenicom iskrsava pitanje: da li je u nas na delu lukavstvo birokratskog uma, koji suočen sa snažnom težnjom podružljavanja kroz samoupravljanje, doskače samoupravljanju na taj način što ga formalno operacionalizuje tako da ono ne može efikasno funkcionisati, te će mu biti nužna pomoć države, odnosno birokratije, kao živog nosioca njenih funkcija? Postavljajući takvo pitanje imam na umu sveprisutni samoupravni formalizam i segmentaciju, koji, usled toga što su postavljeni i determinisani spolja i u nedostataka izvornih energija koje emanira biće društva, ne uspevaju da se iznutra sadržinski uspostave kao samoupravni odnosi i da se povezivanjem tih segmenata proizvodi istinski samoupravno jedinstvo društva iz rada kao asocijacija slobodno udruženih proizvođača. Umesto toga, usled naznačenih ograničenja, ti formalno konstituisani samoupravni segmenti ispoljavaju težnju da se, bar za sebe, dakle izolovano od drugih, što potpunije realizuju kao autonomni, čime poprimaju karakteristike nekih suverenih grupa, koje svoj grupni interes apsolutizuju, bez obzira što time dovode u pitanje interes drugih, pa i interese proizvođača kao celine. Na toj liniji nastaju neke karakteristične pojave dezintegracije, zatvaranja, monopola, korisnih malverzacija. Ta se težnja manifestuje od primarnog nivoa radnog grupisanja, kao što su OOUR-i, ali svoj specifični izraz dobija u opštinskom lokalizmu, republičko-pokrajinskom etatizmu, nacionalnim i opštinskim ekonomijama. Sve to ide u prilog Mirićevom zalaganju za poimanje i realizaciju samoupravljanja kao suštinski novog jedinstva koje se uspostavlja iz rada, u radu i po radu, a ne uvodi spolja.

U tesnoj vezi sa prethodnim, i tim pre i više, javlja se kao značajno pitanje problem *javnosti*, koji Mirić postavlja i analizira. Potreba za javnošću, drugačijom od javnosti foruma ili javnosti pod kontrolom foruma, proizlazi iz same činjenice pluralizma samoupravnih interesa na kojem je izgrađen i iz kojeg je izveden sistem socijalističke samoupravne demokratije. Bez te javnosti u ispoljavanju i interpretaciji tih interesa nije moguća ni njihova spoznaja, naročito ona vrsta spoznaje čiji bi cilj bio da otkriva njihovu radničko-klasnu sadržinu, a samim tim i sadržinu koja je tome suprotna. U nedostatku takve javnosti veliki je rizik da se različiti interesi, pa i oni direktno suprotni radničko-klasnim, putem puke formalno-institucionalne samoupravne legitimacije nameću kao samoupravni, a samim tim i da se, u okviru samoupravnih formi, sa podjednakim pravom bore za realizaciju i oni interesi koji će, ako postanu dominantni, negirati i samu samoupravnu formu, bilo tako što će je prilagođavati (dakle deformisati) sebi, bilo tako što će je zameniti nečim drugim. Reč je o javnosti koja će omogućiti izoštravanje klasnih kriterija i svesti u prepoznavanju i vrednovanju interesa, a time lišiti meritokratiju jednog od najmoćnijih sredstava manipulacije.

Već činjenicom da nam otkriva tu vrstu problema, Mirićeva analiza predstavlja dragocen doprinos, a da i ne govorimo o tome da se taj doprinos povećava ako se ide smelo u njihovo kritičko razlaganje, što autor i čini.

Radivoje Marinković

CONSTITUTION OF SOCIALISM FROM LABOUR**Summary**

The constitution of socialism from labour is the result of the realisation of the impossibility to constitute social relations from the category of ownership. Social ownership is also realized only through labour, and commonality becomes commonality by virtue of labour. Such an approach makes it possible to penetrate beneath the manifestational level to the fundamental issues of the establishment and organisation of the socialist society. The author stresses a number of problems of this type: the conditions under which labour becomes the criterion of behavior and the basis of commonality; the issue of income and the need for a critical confrontation with the mode and forms of its definition and realisation in our conditions; the re-introduction of the issue of maturity of conditions for the proletarian revolution within a specific empiric model of self-engagement; the problem of the public character, etc.